

◆ KONRAD BUCZKOWSKI
◆ PAULINA WIKTORSKA

KARIERY KRYMINALNE – PROBLEM DEFINICJI

DOI 10.5281/ZENODO.5590221

1. Zagadnienia wstępne

Tematem książki są mechanizmy powstawania i rozwoju karier przestępczych (nazywanych również w literaturze karierami kryminalnymi). Różne dziedziny naukowe, stosując właściwą im metodologię badawczą, próbują wyjaśnić fenomen przestępczości, w tym zwłaszcza powrotnej i wielokrotnej. W przestępczości powrotnej znajduje odzwierciedlenie wiele znamienych cech przestępczości jako całości, w szczególności skoncentrowanej i wyraźnej formie¹. Najszerzej problem ten ujmuje kryminologia, której atutem jest fakt, że w jej ramach rozważania teoretyczne i badania empiryczne podejmują ludzie o najróżniejszych specjalnościach².

W rozdziale tym przeanalizowaliśmy wybrane teorie kryminologiczne i definicje karier kryminalnych, dobierając je pod kątem podjęcia ważnej dla nas decyzji metodologicznej, dotyczącej tego, w oparciu o jaką definicję prowadzone będą nasze badania. Nie kwestionując przydatności i trafności sformułowanych dotąd definicji podjęliśmy decyzję, żeby połączyć ich wybrane elementy i na ich podstawie opracować definicję operacyjną na potrzeby realizacji badań nad powrotnością do przestępstwa³.

◆ Dr Konrad Buczkowski, Zakład Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych PAN, ORCID: 0000-0002-3083-0393.

◆ Dr Paulina Wiktorska, Zakład Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych PAN, ORCID: 0000-0002-0414-7355.

1 G. Kräupl, *Przestępczość powrotna – jej charakterystyka oraz kierunki dalszych jej badań*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1979, nr 89, s. 57.

2 Por. m.in.: J. Malec, *Przestępczość – to ciekawe zjawisko. Kryminologia nieelitarna*, C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 19 i nast.

3 Szerzej na temat zagadnień metodologicznych: M. Szulecka, *Docieranie do informacji o aktywności przestępczej jednostek – metodologiczne aspekty badań*

Analiza literatury naukowej doprowadziła nas do decyzji, żeby pojęciem kariery kryminalnej posługiwać się umownie. W istocie badamy osoby, o których na podstawie danych ujawnionych pochodzących z Krajowego Rejestru Karnego wiemy, że przestępczość była obecna w ich losach życiowych wielokrotnie i spotkała się z kilkukrotną formalną reakcją systemu wymiaru sprawiedliwości. Jako karierę kryminalną traktujemy zatem formalnie kontrolowaną sekwencję zdarzeń przestępczych w życiu jednostki. Unikatowość prowadzonych przez nas badań polega przede wszystkim na objęciu nimi bardzo długiego okresu życia dorosłych przestępców – dawnych nieletnich sprawców czynów karalnych, co pozwala na wyróżnienie pewnych typów tzw. „karierowiczów kryminalnych”.

Hipoteza postawiona na etapie konceptualizacji badania zakładała, że możemy wyróżnić trzy podstawowe typy karier przestępczych. Pierwszym typem są sprawcy przestępstw o mniejszym ciężarze gatunkowym, którzy popełniają przestępstwa przede wszystkim w wyniku problemów w życiu rodzinnym, środowisku rówieśniczym, warunków bytowych czy kłopotów z nauką. Drugi typ stanowić mieli sprawcy przestępstw poważniejszych, popełnianych z użyciem przemocy i agresji, które są wpisane w sposób ich funkcjonowania w społeczeństwie i stanowią metodę przewycięzania życiowych trudności. Wreszcie trzeci typ – mieszany – to sprawcy popełniający czyny o różnym charakterze i ciężarze gatunkowym, często okazjonalnie, których nie można jednoznacznie zakwalifikować do żadnej z dwóch poprzednich grup. Hipoteza ta w dużym stopniu potwierdziła się po szczegółowym przeanalizowaniu ścieżki życia badanych w poszczególnych etapach⁴.

Abstrahując od faktu, że używane przez nas pojęcie „kariery kryminalnej” traktujemy na potrzeby naszych badań i niniejszej książki jako pewien umowny konstrukt myślowy, uważamy, że warto przytoczyć kilka wybranych pod tym kątem koncepcji mających na celu zdefiniowanie tego pojęcia. Podkreślić należy, że zawarty w dalszej części rozdziału przegląd definicji karier ma charakter autorski i nie wyczerpuje całości tej problematyki, a dokonany został pod kątem prezentacji najistotniejszych w literaturze kryminologicznej prób konstruowania pojęcia „kariera

własnych nad karierami kryminalnymi w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.5590289).

4 Szerzej na ten temat: J. Włodarczyk-Madejska, D. Wzorek, *Jak długo i jak dużo? Analiza empiryczna aktywności przestępczej w toku życia badanych* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.5590297).

kryminalna” na podstawie przeprowadzonych na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat badań nad sprawcami powracającymi w trakcie ich życia na drogę przestępczą. Niezbędne wydało się nam – jako tło dla dalszych rozważań zawartych w książce – omówienie w tym miejscu również wybranych perspektyw opisywania i analizowania aktywności kryminalnej i warunków angażowania się sprawców w tę działalność.

2. Powrotność do przestępstwa a recydywa

Pierwszym zagadnieniem, które warto nieco szerzej opisać przy omawianiu problematyki definiowania karier kryminalnych, jest wzajemna relacja pomiędzy przyjmowanymi w kryminologii definicjami powrotności do przestępstwa, kariery kryminalnej czy kariery przestępczej, a definicją recydywy w znaczeniu juredyycznym, którą operuje prawo karne.

Recydywa w znaczeniu juredyycznym oznacza taką powrotność do przestępstwa, z którą ustawa łączy określone konsekwencje prawne, skutkujące obostrzeniem wymierzanej kary⁵.

W ramach recydywy juredycznej różni się na ogół dwa jej rodzaje, tj. recydywę ogólną oraz recydywę specjalną⁶. Samo pojęcie recydywy jest wytworem języka prawniczego, a nie prawnego, i używane jest w stosunku do sprawcy, który uprzednio został skazany za przestępstwo umyślne na bezwzględną karę pozbawienia wolności, której część odbył, a następnie popełnił ponownie przestępstwo podobne⁷.

Pojęciem recydywy posługuje się również prawo karne wykonawcze, definiując ją jako penitencjarną. Recydywa w znaczeniu penitencjarnym „określa taki powrót do popełnienia przestępstwa, którego konsekwencją jest ponowne odbywanie kary pozbawienia wolności”⁸. Recydywa taka uwarunkowana jest swoistym „pięciem się” przestępcy po kolejnych szczeblach instytucjonalnego systemu zapobiegania przestępczości i kształtowania się tożsamości społecznej recydywisty⁹. Mianem recydywisty penitencjarnego określamy w uproszczeniu przestępcę odbywającego co najmniej po raz drugi bezwzględną karę pozbawienia wolności lub karę

5 Więcej na ten temat: W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010, s. 526 i nast.

6 Ibidem, s. 526.

7 Art. 64 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tj. Dz.U. 2020, poz. 1444 z późn. zm.

8 W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne...*, op.cit., s. 526.

9 R. Szczepaniak, *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 13.

aresztu. Recydywa penitencjarna jest pojęciem zakresowo szerszym niż recydywa w rozumieniu prawa karnego materialnego, ponieważ dotyczy ponownego odbywania kary pozbawienia wolności w wyniku skazania, ale nie tylko za przestępstwa podobne¹⁰.

Oprócz działania w formie recydywy (art. 64 k.k.), prawo karne wyodrębnia kolejne grupy sprawców, wobec których może zostać wymierzona surowsza kara (art. 65 k.k.), a których doktryna prawa karnego określa mianem przestępców zawodowych lub działających w zorganizowanej grupie lub związku mającym na celu popełnianie przestępstw¹¹. Przestępcą zawodowym jest sprawca, który z popełniania przestępstw uczynił sobie stałe źródło dochodu, przy czym dochód ten nie musi być ani wyłączny ani podstawowy. Istotna jest natomiast jego trwałość i regularność, a także stałość i powtarzalność czerpania dochodu, analogiczna do dochodu uzyskiwanego ze świadczenia pracy. Zorganizowana grupa przestępcza może „mieć charakter okazjonalny lub stały. Grupa taka wymaga pewnego stopnia organizacji, obejmującej sposób podejmowania decyzji, więzi organizacyjne, minimalną strukturę i podział ról. [...] Związek natomiast różni się od grupy wyższym stopniem zorganizowania i bardziej rozbudowaną hierarchią, a także sformalizowaną przynależnością”¹².

Literatura karnistyczna posługuje się niekiedy pojęciem recydywy w znaczeniu kryminologicznym, rozumiejąc przez to występujące w społeczeństwie zjawisko przestępczości powrotnej, a w wymiarze jednostkowym – ponowne lub wielokrotne popełnianie pewnej sekwencji przestępstw przez tę samą osobę. W tym sensie recydywa kryminologiczna jest niezależna od kryteriów formalnych, a także od tego, czy recydywista został za to przestępstwo skazany, czy odbył karę, a nawet od tego, czy jego przestępstwo lub przestępstwa zostały wykryte¹³. Chodzi zatem wyłącznie o faktyczny powrót do rzeczywistego powtarzania przez sprawcę zachowań przestępczych, jeżeli zachowanie to może to charakteryzować osobowość i jeśli mogą stąd wynikać jakieś postulaty co do środków (reedukacyjnych, eliminacyjnych, leczniczych), którym należałoby go poddać¹⁴.

10 A. Marek, *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2007, s. 311.

11 Art. 65 §1 k.k. Artykuł ten może ponadto zostać zastosowany wobec sprawcy przestępstwa o charakterze terrorystycznym.

12 W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne...*, op.cit., s. 532.

13 D. Pleńska, *Zagadnienia recydywy w prawie karnym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974, s. 23.

14 Ibidem.

3. Ogólne koncepcje przyczyn przestępczości powrotnej w wybranych teoriach kryminologicznych

Badania empiryczne nastawione na indukcyjną akumulację wiedzy często nie odwołują się wprost do żadnej orientacji teoretycznej lub akceptują pluralizm teoretyczny¹⁵. Opisując wyniki badań nie sposób jednak całkowicie zdystansować się do teorii naukowych. Teorie kryminologiczne, wpisane w trzy podstawowe paradygmaty: klasyczny, pozytywistyczny i antynaturalistyczny¹⁶, w różnym stopniu odwołują się do problematyki powrotności do przestępstwa i przestępczości wielokrotnej. Zawsze jednak fenomen ten pozostawał i nadal pozostaje w kręgu ich zainteresowania.

Samo pojęcie paradygmatu nawiązuje do pewnego poglądu na strukturę nauki, w którym podkreśla się znaczenie najogólniejszych założeń¹⁷. „Wydaje się, iż niekiedy w przemianach paradygmatów, które następowały w rozwoju danej nauki, właśnie szczególną rolę odgrywały te najogólniejsze założenia”¹⁸. Podjęcie próby prześledzenia wniosków, wynikających z wybranych koncepcji teoretycznych, ma nas doprowadzić w dalszej części rozważań do odpowiedzi na kilka istotnych pytań:

1. W jaki sposób wybrane teorie kryminologiczne próbowały wyjaśniać etiologię przestępczości powrotnej?
2. Kiedy i pod jakimi warunkami przestępczość powrotną możemy uznać za karierę kryminalną?
3. Jakie są lub mogą być mechanizmy powstawania i rozwoju karier kryminalnych?
4. Jaki charakter we współczesnej Polsce mają kariery kryminalne osób karanych uprzednio w okresie nieletniości?

Analiza pomysłów, dotyczących wyjaśniania etiologii przestępczości powrotnej przez pryzmat trzech wskazanych wcześniej podstawowych paradygmatów kryminologicznych unaocznia nam, w jak bardzo różnorodny sposób można tłumaczyć przyczyny i przebieg karier przestępczych.

15 J. Winczorek, *Nowe badania empiryczne z zakresu socjologii wymiaru sprawiedliwości*, „Państwo i Prawo” 2011, nr 1, s. 94.

16 Podział na paradygmaty za: K. Krajewski, *Kryminologiczne podstawy prawa karnego* [w:] *Zagadnienia ogólne*, System Prawa Karnego, t. I, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 99–141.

17 L. Tyszkiewicz, *Od naturalistycznego do humanistycznego paradygmatu w głównych naukach behawioralnych i kryminologii*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, nr 2, s. 91.

18 Ibidem.

Historycznie pierwszy paradygmat klasyczny, zakładający naturalne skłonności człowieka do czynienia zła i łamania porządku zaprowadzonego umową społeczną, sprowadza się praktycznie w całości do spostrzegania tego zjawiska w kontekście racjonalizmu. Bezkrytyczne przyjęcie dychotomii wyjaśniania wyborów i zachowań ludzkich, w oparciu o pojęcia wolności i odpowiedzialności, w konsekwencji upraszczało wszystko do potocznej tezy, że „każdy jest kowalem swojego losu”, więc w zakresie podjęcia decyzji o powrocie do przestępczości także¹⁹.

Założenia nurtu klasycznego kazały traktować sprawcę przestępstwa w tych samych kategoriach jak inne racjonalnie działające jednostki, z których każda jest zresztą potencjalnym sprawcą przestępstwa. W tym kontekście wybór ścieżki kariery kryminalnej jest wyborem analogicznym do wyboru ścieżki kariery zawodowej. Zgodnie z założeniami tego paradygmatu, każda jednostka ludzka skłonna jest do naruszania porządku prawnego, stanowiąc najsłabsze ogniwo świata, rozumianego jako racjonalistyczny mechanizm przyrodniczy.

Przyjmowana przez teorie należące do tego nurtu pesymistyczna koncepcja jednostki ludzkiej zakładała *a priori* pierwotną złą naturę ludzką, dla której zagrożenie surową sankcją karną jest jedynym skutecznym hamulcem zapobiegającym zachowaniom antyprawnym, gwarantującym możliwość uniknięcia bólu i cierpienia oraz uzyskanie przez jednostkę zmaksymalizowanej przyjemności. Zdaniem Jeremy’ego Benthama hamulcem dla antyspołecznych zachowań człowieka, w związku z jego hedonistyczną naturą, jest wyłącznie chęć unikania przykrych konsekwencji²⁰. W tym kontekście sprawcę powracającego do przestępczości trudno zrozumieć, skoro co najmniej raz poniósł negatywne konsekwencje swojego zachowania i odczuł z tego tytułu psychiczną dolegliwość, nie można mówić o racjonalności dokonania ponownie analogicznego wyboru. Tym bardziej, że kara, zgodnie z założeniami klasycznymi, powinna przede wszystkim mieć charakter pragmatyczny, czyli służyć zapobieżeniu ponownemu popełnieniu przestępstwa na zasadzie nie tylko prewencji indywidualnej, ale przede wszystkim prewencji generalnej. Kara w tym wymiarze powinna mieć charakter głównie pragmatyczny, a jej sens powinien polegać na realizacji założeń, polegających na odstraszeniu (prewencja generalna) potencjalnie skłonnych do zachowań antyprawnych jednostek.

19 Więcej na ten temat: G.B. Vold, T. Bernard, J.B. Snipes, *Theoretical Criminology*, Oxford - Nowy York 1998, s. 13 i nast.

20 J. Bentham, *Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1958.

W nieco bardziej wyczerpujący sposób „racjonalizm powrotu do przestępczości” usiłowały tłumaczyć koncepcje wypracowane w ramach nawiązującego do paradygmatu klasycznego nurtu kryminologii neoklasycznej, której przedstawiciele byli szczególnie aktywni w USA w latach 70. i 80. XX w.²¹, choć – trzeba przyznać – nadal charakteryzowała je wspólna wizja wolnego i wybierającego sprawcy²². Na przykład Isaac Ehrlich, opierający swoje rozważania na teorii ekonomicznej przyjmującej założenie, że zachowania przestępców powrotnych należy oceniać jako nieracjonalne, a samych sprawców jako często dotkniętych zaburzeniami psychicznymi, zmodyfikował nieco to podejście. Stwierdził on, że negatywne konsekwencje poniesione na skutek popełnionego przestępstwa wcale nie muszą mieć wpływu na decyzję o kontynuowaniu działalności kryminalnej, ponieważ „zachowanie przestępne, w tym i przestępczość wielokrotną, traktować należy jako wybór, podyktowany przez istniejące sposobności”²³. Stąd potrzeba skonstruowania modelu mechanizmów wyboru pomiędzy działalnością legalną a przestępczą.

Marcus Felson natomiast wyjaśniał przestępczość powrotną za pomocą perspektywy działań rutynowych. Twierdził, że sprzyja jej pewnego rodzaju społeczna podaż sprawców, podaż okazji do popełnienia przestępstw oraz osłabienie mechanizmów kształtowania się więzi społecznej²⁴. Warto w tym miejscu podkreślić, że teorie neoklasyczne nie kwestionowały całkowicie podstawowych założeń wpisujących się w paradygmat pozytywistyczny czy antynaturalistyczny. Między innymi Ernest van den Haag stał na stanowisku, że nie jest możliwe traktowanie człowieka jako jednostki w pełni indeterministycznej, a fakt, że dokonywane przez niego wybory mają przynajmniej częściowo swoje źródło w czynnikach egzogennych, jest na zastanym etapie rozwoju nauki niepodważalny²⁵. Niemniej jednak pozostawał on na stanowisku, że zarówno osoby nie popełniające przestępstw, popełniające je, jak również te powracające do przestępczości wielokrotnie, w podobny racjonalny sposób reagują na bodźce, dokonując każdorazowo indywidualnej kalkulacji zysków i strat.

21 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2006, s. 53–55.

22 Więcej na ten temat: K. Krajewski, *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1994.

23 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, op.cit., s. 179.

24 Ibidem, s. 184.

25 Ibidem, s. 177.

Nurt neoklasyczny i ekonomiczna teoria przestępczości (szczególnie w USA na początku lat 70. XX w.) posługiwały się pojęciem *incapacitation*, które oznaczało uniemożliwienie ponownej powrotności do przestępczości poprzez faktyczne izolowanie (jak i eliminowanie) od społeczeństwa jednostek uznanych przez agendy wymiaru sprawiedliwości za skłonne do kontynuowania działalności kryminalnej. Konsekwencją takiego założenia w polityce kryminalnej był oczywiście zdecydowany wzrost populacji więziennej, wygenerowanie przez system sprawiedliwości sporych kosztów jej utrzymywania i całkowity brak przełożenia na zredukowanie liczby przestępczości²⁶.

Teorie wpisane w nurt neoklasyczny nawiązują w wielu punktach do założeń paradygmatu klasycznego, jednak są bogatsze o doświadczenia wynikające z krytyki założeń pozytywistycznych. Niezwykle krytycznie odniósł się do tych ostatnich między innymi James Q. Wilson, który przekonywał, że pozytywizm i jego „przesocjologizowane” podejście do wyjaśniania problemów kryminologicznych nie ma przełożenia na możliwości praktycznego działania, zatem sens takiej metody analitycznej pozostaje mocno wątpliwy. Jego podstawowym postulatem była zmiana dyskursu teoretycznego z filozoficznych abstrakcyjnych rozważań na opracowywanie pragmatycznych założeń programów możliwych do zrealizowania na etapie aktualnych możliwości działania wymiaru sprawiedliwości „tu i teraz”. Pozostawał jednak na stanowisku, że działalność przestępcza jest działalnością racjonalną, na którą wpływ może mieć jedynie rozsądnie zaplanowany i dobrany system nagród i kar²⁷.

Teorie kryminologiczne o założeniach pozytywistycznych, krytykowane zarówno przez podejście neoklasyczne, jak i antynaturalistyczne, próbują tłumaczyć przestępczość powrotną przede wszystkim poprzez nieskuteczność funkcjonowania mechanizmów kontrolnych, w tym w szczególności sankcji karnych. Zwracają jednak również uwagę na pewne szczególne cechy występujące u sprawców wielokrotnie karanych oraz ich podatność na wpływ kryminogennego środowiska, w którym funkcjonują²⁸.

Leżąca u podstaw tych teorii deterministyczna koncepcja jednostki zakładała wpływ czynników zarówno biopsychologicznych, jak i środowiskowych na popełnianie przestępstw w ogóle, w tym również na

26 Szerzej na ten temat: B. Szamota, *O koncepcji tzw. „uniemożliwiania” w amerykańskiej doktrynie kryminologicznej*, „Państwo i Prawo” 1990, nr 4, s. 82–96.

27 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, op.cit., s. 181.

28 Ibidem, s. 309 i nast.

powrotność do przestępczości. Na tych pierwszych determinantach skupiały się teorie antropologiczne, genetyczne, typologie psychosomatyczne oraz rozmaite koncepcje zaburzeń osobowościowych, a nawet zaburzeń psychicznych.

Cesare Lombroso, krytykowany przez wielu naukowców za niedoskonałości metodologiczne i skrajny determinizm stworzonej przez siebie teorii „przestępcy z urodzenia”, przyczynił się do tego, że przez kolejne lata kryminologia jako nauka skupiała się zdecydowanie bardziej na osobie sprawcy aniżeli na samym popełnionym przez niego czynie. Przestępczość, zarówno pierwotna jak i powrotna, nie była według jego teorii zależna od aktywności i decyzyjności jednostki, lecz całkowicie uwarunkowana przyczynami antropologicznymi²⁹.

Teoria Hansa J. Eysnka, nawiązująca do typologii zaproponowanej przez Hipokratesa, zakładała, że wrodzone właściwości systemu nerwowego decydują o procesie warunkowania podczas socjalizacji, który jest trudniejszy u ekstrawertyków, stąd ich większe trudności w przyswajaniu norm społecznych i większa podatność na zachowania niezgodne z ogólnie przyjętymi regułami, w tym również uporczywa powrotność do takich zachowań³⁰. Istnieją również teorie, które przyczyn wielokrotnej powrotności do przestępstwa upatrują w psychopatii³¹. Na gruncie psychiatrii i psychologii pojęcie psychopatii nie jest rozumiane jednolicie, jednak najczęściej za psychopatię uważa się takie ukształtowanie osobowości jednostki, którego konsekwencją jest niezdolność do utrzymywania stałych relacji interpersonalnych, przewaga sfery emocjonalno-popędowej, potrzeba natychmiastowego zaspokojenia potrzeb i skłonność do agresji³².

Travis Hirschi z kolei uważał, że dla wyjaśnienia przestępczości wielokrotnej nie jest istotne ustalenie, dlaczego niektórzy ludzie popełniają przestępstwa, ale to, dlaczego większość ludzi ich nie popełnia. Jeżeli zawodzi mechanizmy kontroli społecznej, jednostka poddaje się oddziaływaniu wrodzonego każdemu człowiekowi złu. Tym samym ponownego popełniania przestępstw nie należy wyjaśniać przez pryzmat racjonalności

29 B. Hołyst, *Cesare Lombroso: jego życie i dzieło*, [w:] C. Lombroso, *Geniusz i obłąkanie*, Wydawnictwo Vis-a-Vis Etiuda, Warszawa 2015, s. 7–34.

30 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, op.cit., s. 98–99.

31 J. Kowalska-Dworska, *Psychopatia jako problem kryminologiczny*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1977.

32 R.D. Hare, *Psychopaci są wśród nas*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2020.

jednostki, lecz selektywności i nieefektywności działania mechanizmów kontroli społecznej³³.

Na czynnikach środowiskowych z kolei koncentrowały swoją uwagę teorie ekologiczne, strukturalne, zróżnicowania kulturowego, uczenia się czy wreszcie teorie kontroli³⁴, których celem było formułowanie ogólnych prawideł rządzących zjawiskami społecznymi³⁵.

W koncepcjach pozytywistycznych wśród przyczyn powrotności do przestępczości wskazuje się najczęściej: pochodzenie z niskich warstw społecznych, wadliwie ukształtowane środowisko rodzinne, niekonsekwencje wychowawcze, zaniedbania, przemoc, alkoholizm, bezrobocie, wyuczoną bezradność, ubóstwo i ogólnie dominację negatywnych wzorców oddziaływania nad wzorcami pozytywnymi³⁶.

Konsekwencją założeń teoretycznych koncepcji pozytywistycznych jest brak możliwości obarczania jednostek winą i odpowiedzialnością za wybór zachowań przestępczych, w tym także powrotności do popełniania przestępstw, które powodowane są przez różnorodne czynniki, wynikające na przykład ze struktury społecznej³⁷, w tym także kulturowej³⁸, przebiegu procesu socjalizacji z uwzględnieniem mechanizmów uczenia się zachowań przestępczych³⁹ czy stosowania adekwatnych do sytuacji

-
- 33 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, op.cit., s. 128. Szerzej o tej koncepcji w dalszej części rozdziału.
- 34 B. Czarnicka-Działuk, P. Wiktorska, *Sprawiedliwość i jej różnorodne oblicza*, [w:] K. Buczkowski, B. Czarnicka-Działuk, W. Klaus, A. Kossowska, I. Rzeplińska, P. Wiktorska, D. Wozniakowska-Fajst, D. Wójcik, *Společno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce*, Wydawnictwo Akademickie „Sedno”, Warszawa 2013, s. 229–236.
- 35 J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983, s. 258–259.
- 36 S. Batawia, *Młodociani i młodzi recydywiści w świetle badań kryminologicznych*, „Archiwum Kryminologii” 1965, t. III, s. 9–95, <https://doi.org/10.7420/AK1965A>.
- 37 Por. R. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.
- 38 Por. A. Cohen, *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*, The Free Press, Glencoe 1995; W. Miller, *Lower class culture as a generating milieu of gang delinquency*, „The Journal of Social Issues” 1985, t. 14, nr 3, s. 5–19.
- 39 E. Sutherland, *Genetic explanation of criminal behavior*, [w:] P. Rubington, M. Weinberg (red.), *Study of Social Problems. Seven Perspectives*, Oxford University Press, Oxford 1995.

technik neutralizacji⁴⁰, a także poprzez sygnalizowane przez Emila Durkheima niedostateczne wykształcenie się więzi społecznych pomiędzy poszczególnymi członkami społeczeństwa⁴¹, powodujące stan anomii, w którym normy są nieefektywne jako źródło społecznej kontroli lub następuje ich przejściowy zanik. Stan anomii stoi w sprzeczności z uznaniem prawidłowości przebiegu procesu socjalizacji, rozumianego jako proces uspołeczniania, któremu jednostka zawdzięcza możliwość wdrożenia się do sposobu życia swojej grupy i społeczeństwa jako całości, ucząc się reguł i idei zawartych w danej kulturze⁴².

W tym kontekście jednostkom wielokrotnie powracającym do przestępczości zarzuca się wadliwe ukształtowanie struktur poznawczych, nieumiejętność kontrolowania emocji, brak konsekwencji w działaniu i autokrytycyzmu, co może wywoływać tzw. „zespół ogólnego niepowodzenia”, który jest widoczny w każdym aspekcie życia, w tym także w obszarze nieumiejętności uniknięcia odpowiedzialności karnej⁴³.

Powrotność do przestępstwa w teoriach o założeniach pozytywistycznych traktuje się również jako negatywny efekt działania wymiaru sprawiedliwości, nieprawidłowo dobranego, zwłaszcza w okresie nieletniości, środka oddziaływania lub kary wobec sprawcy młodocianego i dorosłego, a także nieefektywności stosowania kary pozbawienia wolności w redukowaniu ponownego wkraczania na drogę przestępczą⁴⁴.

Podsumowując powyższe rozważania, jednym z podstawowych założeń myśli pozytywistycznej jest skupienie zainteresowania na podstawach poznania świata, które opierają się wyłącznie na konkretnych faktach społecznych, a sformułowane w oparciu o nie twierdzenia są jedynymi wartościowymi dla ludzkiego poznania⁴⁵.

40 G. Sykes, D. Matza, *Techniken der Neutralisierung: Eine Theorie der Delinquenz*, [w:] F. Sack, R. König, *Kriminalsoziologie*, Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt a.M 1968 za: J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, s. 125–126.

41 Por. m.in.: E. Durkheim, *O podziale pracy społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.

42 P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2002, s. 416.

43 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, op.cit. s. 309.

44 T. Szymanowski, *Rozmiary recydywy u młodocianych więźniów po upływie 10 lat od ich zwolnienia z zakładów karnych*, „Archiwum Kryminologii” 1974, t. VI, s. 156–177, <https://doi.org/10.7420/AK1974I>.

45 L. Tyszkiewicz, *Od naturalistycznego...*, op.cit., s. 93.

Wreszcie teorie posługujące się paradygmatem antynaturalistycznym, takie jak teorie naznaczenia społecznego, konfliktu społecznego, teorie radykalne, krytyczne, fenomenologiczne, czy nawet skrajnie abolicjonistyczne, usiłujące znaleźć „odповідź na pytanie „reaktywne” – dlaczego pewne zachowania są uznawane za przestępstwa, zaś inne nie oraz dlaczego jedni ludzie zyskują miano przestępców, podczas gdy z innymi tak się nie dzieje”⁴⁶, upatrywały przyczyn przestępczości powrotnej w autorytarności i selektywności działania mechanizmów kontroli społecznej i sprofesjonalizowanych agend odpowiedzialnych za ich stosowanie. Wspomniana stygmatyzacja sprawców i selektywność kontroli, prowadzące do wtórnej dewiacji, były traktowane jako podstawowe czynniki kształtowania się karier przestępczych. Dewiacje rozumiano jednak nie tylko jako „skutek braku kontroli, wręcz przeciwnie – jako efekt wyostrzonej uwagi społeczeństwa, wynik społecznej reakcji. Zdefiniowanie jednostki jako dewianta faktycznie prowadzi do powstania dewiacji jako utrwalonej formy zachowań. Naznaczenie mianem dewianta powoduje, że jednostka powoli identyfikuje się z przypisaną jej rolą dewianta”⁴⁷. Karierę przestępczą rozumiano natomiast pierwotnie jako pewien konstrukt, polegający na sekwencji przestępstw popełnianych przez jednego sprawcę w określonym odcinku czasowym.

Niektórzy autorzy zwracają uwagę, że pojęcia *criminal career*, które to pojęcie na język polski można przełożyć jako „kariera kryminalna” czy „kariera przestępcza” nie należy mylić z pojęciem *career criminals*, które oznacza wybór określonej drogi życiowej, polegającej na trwałym związaniu się ze środowiskiem przestępczym poprzez działania mechanizmów „pochłaniania roli dewiacyjnej” lub „wepchnięciu” na taką drogę poprzez mechanizmy stygmatyzacji⁴⁸.

Bardziej szczegółowe omówienie tego pojęcia znajduje się w dalszej części rozdziału, w tym miejscu jednak chcielibyśmy zwrócić uwagę na problem właściwego przełożenia tego terminu na język polski. Najbliższym znaczeniowo dla określenia angielskiego byłaby „osoba robiąca karierę w przestępczości”, jednak posługiwanie się tak opisowym określeniem na gruncie języka polskiego nie wydaje się zasadne. Istotą *career criminals* jest bowiem odgrywanie przez przestępstwa w życiu sprawcy niezwykle istotnej roli. Przestępczość jest dla niego celem funkcjonowania, często

46 B. Czarnecka-Działuk, P. Wiktorska, *Sprawiedliwość...*, op.cit. s. 232.

47 Za: P. Rydzewski, *Teoria kontroli społecznej jako jedna z teorii dewiacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1989, nr 4, s. 316.

48 Por. m.in.: J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, op.cit., s. 312.

ważnym źródłem dochodu, co zbliża to pojęcie do polskiego „sprawcy zawodowego”. Przyjęcie tego ostatniego określenia jako odpowiednika terminu angielskiego zawężałoby jednak zakres jego stosowania pomijając „kariery” polegające na „mniej intensywnym” dokonywaniu przestępstw, gdy tymczasem „kariera” winna obejmować całą aktywność przestępczą sprawcy.

Na potrzeby niniejszego opracowania postanowiliśmy zatem posługiwać się określeniem „przestępcy z karierą kryminalną” (a także w formie nieco uproszczonej – „karierowicze kryminalni”) mając jednocześnie świadomość, że zarówno język polski, jak i stosowana w naszym kraju terminologia kryminologiczna nie jest w stanie właściwie oddać znaczenia pojęcia używanego w języku angielskim.

W dalszej części rozdziału podjęliśmy próbę opisu i porównania bardziej szczegółowych definicji „karier kryminalnych”, jakie wykształciły się w polskiej i światowej myśli kryminologicznej oraz prezentacji perspektyw opisywania i analizowania aktywności kryminalnej i warunków angażowania się w tę działalność.

4. Wybrane perspektywy analizowania aktywności kryminalnej oraz definicje karier kryminalnych

Pojęcie kariery kryminalnej (*criminal career*) jest jednym z elementów tzw. kryminologii drogi życiowej (*life-course criminology*). To koncept teoretyczny, który nie został w literaturze w sposób jednoznaczny zdefiniowany. Pojęcie to zostało wprowadzone do literatury przez Sheldona i Eleanor Glueck, którzy to prowadzili jedne z najdłuższych w kryminologii badań losów życiowych przestępców wielokrotnie karanych: od lat 30. XX w. aż po rok 1968.

Warto zauważyć, że „kariera kryminalna” nie jest jedynym pojęciem używanym w literaturze do określenia sprawców prowadzących przez określony czas działalność przestępczą. W latach 30. XX w. Edwin H. Sutherland wprowadził bowiem do literatury kryminologicznej pojęcie „profesjonalnego złodzieja”, które jest do dnia dzisiejszego najlepiej znanym odesłaniem dla koncepcji takich jak przestępczość zawodowa czy zawodowi przestępcy⁴⁹. Jego spostrzeżenia stały się podstawą

49 Zob. E.H. Sutherland, *The Professional Thief: By a Professional Thief*, Phoenix Books, Chicago 1937, s. 3. Sutherland, opisując kim jest przestępca zawodowy, wskazał na cztery główne elementy charakteryzujące go: 1) kradzieże są dla takiego sprawcy jego działalnością biznesową, 2) każde działanie jest bardzo ostrożnie planowane, 3) przestępca zawodowy posiada umiejętności i wypracowane metody,

późniejszych rozważań dotyczących rozróżnienia przestępców zawodowych i niezawodowych oraz tych z karierą kryminalną i bez niej⁵⁰.

Terminy „kryminologia drogi życiowej” (*life-course criminology*) oraz „kryminologia rozwojowa” (*developmental criminology*), występujące w literaturze anglojęzycznej w części opracowań teoretycznych, traktowane są jako synonimy⁵¹. Wskazuje się również, że pojęcia te stanowią elementy wzajemnie uzupełniającego się nurtu kryminologii rozwojowej i drogi życiowej (*developmental and life course criminology* – DLC), ale też ich stosowanie wiąże się z przyjętą przez konkretnego badacza perspektywą: jeżeli postrzega on życie ludzkie jako rozwijające się w pewnych ramach o charakterze normatywnym (życie jako kolejne kroki/etapy), będzie opowiadał się za kryminologią rozwojową, jeżeli jednak patrzy na nie jako na coś zmiennego, dynamicznego i nieprzewidywalnego, będzie opowiadać się za koncepcją kryminologii drogi życiowej⁵². Jak zauważa Monika Kotowska, kryminologia drogi życiowej bada procesy związane z wyborem określonego zachowania przez człowieka, przypisując procesowi decyzyjnemu o popełnieniu przestępstwa istotną rolę. Przyjmuje się, że taka decyzja była wolna, gdyż inaczej nie można byłoby przypisać człowiekowi odpowiedzialności za czyny zabronione. Kryminologia rozwojowa bada zaś, jak ludzkie motywacje zmieniają się w trakcie życia i co na jego poszczególnych etapach wpływa na decyzję o popełnieniu przestępstwa⁵³.

które go odróżniają od innych przestępców, 4) taki przestępca przemieszcza się i jest zdolny do podejmowania aktywności przestępczej w różnych miastach.

- 50 S. Glueck, E.T. Glueck, *500 Criminal Careers*, A.A. Knopf, New York 1930; S. Glueck, E.T. Glueck, *Criminal Careers in Retrospect*, Commonwealth Fund, New York 1943. Więcej na ten temat m.in.: P.E. Tracy, K. Kempf-Leonard, *Continuity and Discontinuity in Criminal Careers*, Springer Science & Business Media LLC, New York - London 1996; A. Edelstein, *Rethinking conceptual definitions of the criminal career and serial criminality*, „Trauma, Violence & Abuse” 2016, t. 17, nr 1, s. 62–71, <https://www.doi.org/10.1177/1524838014566694>.
- 51 Szerzej na temat *life-course criminology* w rozdziale J. Włodarczyk-Madejskiej, D. Wzorka, *Jak badać aktywność przestępczą w toku życia? Perspektywa teoretyczna* w niniejszej publikacji (DOI: 10.5281/zenodo.5590255).
- 52 C. Carlsson, J. Sarnecki, *An Introduction to Life-Course Criminology*, SAGE, London 2015, s. 2.
- 53 Zob. M. Kotowska, *Kariery kryminalne członków zorganizowanych grup przestępczych*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2019; A. Liebling, S. Maruna, L. McAra (red.), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 641683.

Termin „kariera” może być rozumiany dwojako. Po pierwsze, jako określenie przebiegu lub postępów w życiu człowieka, ale też – po drugie – jako obrany przez jednostkę sposób życia. Kiedy mówimy o karierze kryminalnej, pojęcie to używane jest w tym pierwszym ujęciu. W takim przypadku termin „kariera” ma na celu jedynie opisanie sekwencji przestępstw popełnionych w określonym czasie życia jednostki i nie sugeruje, że sprawca koniecznie wykorzystuje swoją kryminalną aktywność jako ważny element zdobywania środków na codzienne funkcjonowanie⁵⁴. Wskazuje się również, że pojęcie kariery kryminalnej jest sposobem na ustrukturyzowanie i zorganizowanie wiedzy o szeregu cech charakterystycznych przestępczości – dla celów obserwacji i analizy. Podejście oparte na tym pojęciu pozwala na prowadzenie badań jakościowych i ilościowych kluczowego dla kryminologii oraz wymiaru sprawiedliwości zagadnienia, jakim jest przestępstwo. Pozwala ono na opracowywanie modeli, które dają możliwość testowania, potwierdzania i obalania teorii dotyczących karier przestępczych⁵⁵.

Można wyróżnić poszczególne elementy kariery kryminalnej, występujące w trakcie życia przestępcy:, jej początek (*onset lub initiation*), koniec (*dropout lub termination albo desistance*) oraz czas trwania (*career length*), w tym przerwy w działalności przestępczej (*intermittency*).

Wejście w przestępczość to niezbędny element kariery kryminalnej – to chwila, w której jednostka przerywa swoje dotychczasowe życie, popełniając przestępstwo po raz pierwszy; przechodzi tym samym z grupy nie-przestępców do grupy przestępców. Wejście w przestępczość w większości przypadków następuje w okresie nieletniości, choć zauważa się, że istnieje grupa osób, która początek swojej kariery przestępczej ma w okresie dorosłości. Alfred Blumstein wskazał, że czterech do pięciu na dziesięciu dorosłych przestępców nie popełniło żadnych czynów karalnych w nieletniości⁵⁶.

54 A. Blumstein, J. Cohen, D.P. Farrington, *Criminal career research: Its value for criminology*, „Criminology” 1988, t. 26, nr 1, s. 2.

55 Ibidem, s. 4.

56 Zob. A. Blumstein i in. (red.), *Criminal Careers and „Career Criminals”*, National Academy Press, Washington D.C 1986. Teza ta została potwierdzona m.in. badaniami Elaine P. Eggleston i Johna H. Lauba oraz Terrie E. Moffitt i in. Zob. E.P. Eggleston, J.H. Laub, *The onset of adult offending: a neglected dimension of the criminal career*, „Journal of Criminal Justice” 2002, t. 30, nr 6, s. 603–622, [https://doi.org/10.1016/S0047-2352\(02\)00193-9](https://doi.org/10.1016/S0047-2352(02)00193-9); T.E. Moffitt, M. Rutter, P.A. Silva, *Sex Differences in Antisocial Behaviour: Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study*, Cambridge University Press,

Elementem zamykającym działalność przestępczą jest chwila wyjścia z niej. Raymond Paternoster i Shawn D. Bushway w swojej teorii odejścia od przestępczości (*identity theory of desistance*) wskazują, że przestępcy prowadzą swoją przestępczą działalność tak długo, jak uzyskiwane korzyści z przestępczości są większe niż ponoszone przez nich koszty⁵⁷. Inna teoria końca przestępczości wskazuje na wzmocnienie więzów społecznych poprzez wejście przez przestępcę w satysfakcjonujący go emocjonalnie związek, niekoniecznie małżeński, lub dającą stabilizację pracę. Sam związek ani praca co prawda nie prowadzą do zmiany osoby przestępcy, ale redukują jego możliwości działania niezgodnego z prawem⁵⁸. Z kolei Giordano i in. jako przyczynę zakończenia działalności przestępczej wskazują na wejście przez sprawcę w związek intymny (niekoniecznie małżeński) z osobą, która pełni dla niego rolę wzorca prospołecznego oraz stanowi wsparcie⁵⁹.

W okresie trwania kariery kryminalnej badane są takie elementy jak częstotliwość i rodzaj popełnianych czynów karalnych oraz trendy w zachowaniach przestępczych sprawców. Badania rozkładu karier przestępczych w populacji doprowadziły do ustalenia, że największe nasilenie skazań dotyczy osób pomiędzy 17 a 25 rokiem życia i że w tym

Cambridge 2001. Więcej na ten temat: M. Vere van Koppen, *Criminal career dimensions of juvenile- and adult-onset offenders*, „Journal of Developmental and Life-Course Criminology” 2018, nr 4, s. 92–119, <https://www.doi.org/10.1007/s40865-017-0074-5>.

- 57 Zob. R. Paternoster, S.D. Bushway, *Desistance and feared self: Toward an identity theory of desistance*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 2009, t. 99, nr 4, s. 1103–1156, <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7339&context=jclc> [dostęp: 24.11.2021].
- 58 Zob. R.J. Sampson, J.H. Laub, *Crime in the making: Pathways and turning points through life*, „Canadian Journal of Sociology” 1994, t. 19, nr 3, s. 430–431, <https://www.doi.org/10.2307/3340743>.
- 59 Zob. P.C. Giordano, S.A. Cernkovich, J.L. Rudolph, *Gender, crime and desistance: Toward a theory of cognitive transformation*, „American Journal of Sociology” 2002, t. 107, nr 1, s. 990–1064, http://users.soc.umn.edu/~uggen/Giordano_AJS_02.pdf [dostęp: 24.11.2021]. Szerzej: D. Abeling-Judge, *Different social influences and desistance from crime*, „Criminal Justice and Behavior” 2016, t. 43 nr 9, s. 1225–1241, <https://www.doi.org/10.1177/0093854816652639>; J.H. Laub, R.J. Sampson, *Understanding desistance from crime*, „Crime and Justice” 2001, nr 28, s. 1–69, https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/3226958/Sampson_UnderstandingDesistance.pdf [dostęp: 24.11.2021]; R. Paternoster i in., *Desistance from crime and identity: An empirical test with survival time*, „Criminal Justice and Behavior” 2016, t. 43 nr 9, s. 1204–1224, <https://www.doi.org/10.1177/0093854816651905>.

okresie rozwoju przebieg przestępczej kariery jest najintensywniejszy, choć wysokie nasilenie skazań utrzymuje się jeszcze w przedziałach wieku 26–30 i 31–35 lat⁶⁰. *The Cambridge Study in Delinquent Development* to katamnetyczne badanie longitudinalne⁶¹, obejmujące 411 Londyńczyków w wieku od 8 do 48 roku życia, prowadzone przez okres 40 lat. Pokazało ono, że w okresie pomiędzy 19 a 28 rokiem życia skazywani oni byli średnio pięciokrotnie, w tym 41% z nich za przestępstwa pospolite. Niewielka grupa z badanych (7%), określanych jako chroniczni przestępcy, odpowiedzialna była za około połowę wszystkich skazań w badanej grupie. Ich „kariera skazańca” trwała pomiędzy 14 a 35 rokiem życia. Mężczyźni, którzy zostali skazani po raz pierwszy w najmłodszym wieku mieli najwięcej skazań i najdłuższą karierę przestępczą⁶². Z kolei trzy badania przeprowadzone w latach 70. XX wieku oszacowały długość kariery przestępczej na 5 do 15 lat⁶³.

W każdej karierze przestępczej wystąpić może dłuższy lub krótszy okres niepodejmowania zachowań przestępczych przez sprawców, określane w literaturze jako „przerwa” w karierze. Przerwę (*intermittency*) w karierze przestępczej Alex R. Piquero definiuje jako czasowe powstrzymanie się od działalności przestępczej w pewnym okresie, po upływie którego działalność przestępcza jest kontynuowana. Z kolei Christoffer Carlsson wyróżnia dwa rodzaje przerw w karierze przestępczej: pierwsza to przerwa w karierze bez zamiaru jej zakończenia, druga to wstęp do wyjścia (*desistance*) z kariery. Wskazuje, że aby móc zrozumieć zachowania przestępcze konieczne jest zrozumienie samego przestępcy poprzez zebranie informacji o jego życiu oraz okolicznościach przerw w działalności przestępczej. Mniejszość karier przestępczych wykazuje linearną bądź stałą ścieżkę kariery sprawcy, większość z nich ma charakter zygzakowaty,

60 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, op.cit.

61 Badania longitudinalne („badania podłużne”) polegają na badaniu przez długi czas tych samych osób, są pomocne przy badaniach karier kryminalnych, obejmując okres od kilku do nawet kilkudziesięciu lat. Mogą przybrać formę katamnezy, tj. badania późniejszych losów życiowych albo anamnezy, tj. badania losów wcześniejszych.

62 D.P. Farrington i in., *Criminal Careers up to Age 50 and Life Success up to Age 48: New Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development*, Home Office Research, Development and Statistics Directorate, London 2006.

63 Szerzej: A.R. Piquero, R. Brame, D. Lynam, *Studying criminal career length through early adulthood among serious offenders*, „Crime & Delinquency” 2004, t. 50, nr 3, s. 412–435, <https://www.doi.org/10.1177/0011128703260333>.

zależny od szeregu czynników⁶⁴. Przeprowadzone przez Vere van Koppen badania okresów przerw w karierze kryminalnej pokazały, że o ile średni czas pomiędzy dwoma przestępstwami jest zazwyczaj krótki, to w szeregu przypadków okresy pomiędzy poszczególnymi przestępstwami danego sprawcy są stosunkowo długie. Najdłuższy średni czas pomiędzy dwoma następującymi po sobie przestępstwami w ramach kariery kryminalnej sprawcy wyniósł 8,4 roku (jako część kariery trwającej około 30 lat), co może sugerować, że wszelkie próby określenia momentu zakończenia kariery kryminalnej od przerwy w jej trwaniu powinny obejmować okresy co najmniej dziesięcioletnie, a nawet dłuższe. Wydłużające się okresy przerw w karierze przestępczej mogą wskazywać na końcową fazę takiej działalności sprawcy albo wprost być wstępem do jej zakończenia⁶⁵.

Wskazać jednak należy, że każda kariera kryminalna jest inna i nie można z góry zakładać jej przebiegu, rodzajów popełnianych przez sprawcę przestępstw czy wręcz specjalizacji w ich popełnianiu⁶⁶.

Wiedza kryminologów płynąca ze studiowania karier kryminalnych w głównej mierze dotyczy przestępstw pospolitych (przestępstwa przeciwko mieniu, rozboje, przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, czyny związane z używaniem i obrotem narkotykami). Ten rodzaj czynów popełniany jest na ogół przez osoby, które na drogę kryminalną wchodzi dość wcześnie, pozwalając tym samym na prowadzenie badań longitudinalnych ich przestępczej drogi życiowej⁶⁷.

64 Zob. C. Carlsson, *Processes of intermittency in criminal careers: Notes from a Swedish study on life courses and crime*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2012, t. 57, nr 8, s. 913–938, <https://www.doi.org/10.1177/0306624X12443656>; F. Ouellet, *Stop and Go: Explaining the timing of Intermittency in Criminal Careers*, „Crime & Delinquency” 2019, t. 65, nr 5, s. 630–656, <https://www.doi.org/10.1177/0011128717753114>; A.R. Piquero, *Somewhere between persistence and desistance: The intermittency of criminal careers*, [w:] S. Maruna, R. Immerigeon (red.), *After Crime and Punishment: Pathways to Offender Reintegration*, Willan Publishing, Portland 2004, s. 102–126.

65 Zob. M. Vere van Koppen, E. Rodermond, A.A.J. Blokland, *Waxing and waning: periods of intermittency in criminal careers*, „Journal of Developmental and Life-Course Criminology” 2020, nr 6, s. 1–24, <https://www.doi.org/10.1007/s40865-020-0035-7>.

66 A. Blumstein, J. Cohen, D.P. Farrington, *Criminal career research...*, op.cit.

67 D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie dziewczęta 10 lat później – badania katamnestyczne*, „Archiwum Kryminologii” 2011, t. XXXIII, s. 163–195, <https://doi.org/>

Zanim przejdziemy do omówienia wybranych definicji karier kryminalnych, należy zwrócić jeszcze uwagę na funkcjonujące w literaturze pojęcie przestępców z karierą kryminalną (*career criminals*). Jest ono łączone przede wszystkim z osobą, która wybiera określoną drogę życiową, związuje się ze środowiskiem kryminalnym, bądź zostaje „wepchnięta na taką drogę w wyniku stygmatyzacji”⁶⁸. Kariera przestępcy łączy w sobie wysoką częstotliwość popełniania czynów zabronionych, długi czas trwania oraz fakt popełniania poważnych przestępstw⁶⁹.

Alfred Blumstein, Jacqueline Cohen i Paul Hsieh wskazują, że koncepcja „kariery przestępczej” ma jedynie na celu usystematyzowanie trwających w czasie zdarzeń przestępczych związanych z jedną osobą. Pojęcie to może być zastosowane do wszystkich przestępstw popełnionych przez konkretnego sprawcę albo tylko do kolejnych czynów w ramach określonych typów przestępstw. Kariery przestępcze można zatem, jak twierdzą autorzy, scharakteryzować pod kątem kilku parametrów: 1) długości trwania, 2) intensywności działalności przestępczej przez cały okres kariery, 3) kombinacji rodzajów przestępstw (np. specjalizacji czy przechodzenia w trakcie kariery do poważniejszych typów przestępstw). Uzyskanie podstawowej wiedzy na temat tych aspektów indywidualnej przestępczości i przebiegu karier dorosłych przestępców ma, wg autorów, fundamentalne znaczenie dla poszerzenia naszego rozumienia tego, jak różne czynniki społeczne mogą działać na jednostkę, ułatwiając jej lub hamując jej działalność przestępczą⁷⁰.

David P. Farrington przyjmuje, zgodnie z podejściem przyjętym przez *US National Academy of Sciences Panel on Criminal Career Research*, że „kariera kryminalna” to longitudinalna sekwencja przestępstw

org/10.7420/AK2011E. Na marginesie zauważyć należy, że prowadzenie badań longitudinalnych jest również możliwe w odniesieniu do przestępców o późnym początku drogi kryminalnej.

68 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, op.cit.

69 A. Blumstein, J. Cohen, D.P. Farrington, *Criminal career research...*, op.cit.; A.R. Piquero, W.G. Jennings, J.C. Barnes, *Violence in criminal careers: A review of the literature from a developmental life-course perspective*, „Aggression and Violent Behavior” 2012, t. 17, nr 3, 171–179.

70 A. Blumstein, J. Cohen, P. Hsieh, *The Duration of Adult Criminal Careers*, U.S. Department of Justice, Washington D.C. 1982, <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/89569NCJRS.pdf> [dostęp: 24.11.2021]; K.L. Kempf, *Specialization and the Criminal Career*, „Criminology” 1987, t. 25, nr 2, s. 399–420.

popelniana przez indywidualnego sprawcę⁷¹. Twierdzi dalej, że kariera kryminalna opisuje sekwencję przestępstw popełnionych w określonym okresie życia jednostki (*lifetime*), bez konieczności przyjęcia założenia, że sprawca wykorzystuje swoją działalność przestępczą jako istotny sposób zdobywania środków na życie. Każda kariera ma swój początek, koniec i czas trwania. Tylko pewna część populacji ma karierę przestępczą i popelnia przestępstwa. W czasie trwania kariery, przestępca dopuszcza się przestępstw w określonych odstępach czasu (*frequency*), znajdując się w okolicznościach umożliwiających ich popelnienie (np. nie przebywa w zakładzie karnym albo nie jest hospitalizowany). Zgodnie z przyjętą definicją taka kariera kryminalna może obejmować jedno lub więcej przestępstw. A zatem każdy, kto popelniał już co najmniej jedno przestępstwo, ma karierę przestępczą. U większości sprawców jest ona raczej krótka, obejmując jedno lub kilka zachowań przestępczych, a jedynie u mniejszości ma zdecydowanie dłuższy przebieg, obejmując znacznie większą liczbę, często znacznie poważniejszych, przestępstw. W stosunku do sprawców popelniających więcej przestępstw, możliwe jest zbadanie, jak bardzo specjalizują się oni w określonych typach przestępstw oraz jak bardzo ciężar popelnianych przez nich czynów nasilał się w czasie⁷².

Podjęcie karierowe podkreśla potrzebę znalezienia odpowiedzi na takie pytania jak: dlaczego ludzie rozpoczynają popelnianie przestępstw, dlaczego je kontynuują i, wreszcie, dlaczego kończą je popelniać. Czynniki warunkujące początek kariery mogą się różnić od tych, które mają wpływ na przerwę czy zakończenie kariery, jeżeli nastąpią one w wyniku innych procesów, w innym okresie życia sprawcy⁷³.

Michael Gottfredson i Travis Hirschi w swojej ogólnej teorii przestępczości wskazali, że główną przyczyną skłonności jednostki do popelniania przestępstw jest obniżona samokontrola⁷⁴. Osoby takie są według nich impulsywne, zorientowane na działanie, podejmujące ryzyko, zazwyczaj osiągają słabe wyniki i nie wywiązują się ze swoich obowiązków w szkole,

71 D.P. Farrington, *Criminal career research in the United Kingdom*, „The British Journal of Criminology” 1992, t. 32, nr 4, s. 521–536, <https://www.doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjc.a048255>.

72 Ibidem.

73 D.P. Farrington, *Cross-national comparative research on criminal careers, risk factors, crime and punishment*, „European Journal of Criminology” 2015, t. 12, nr 4, s. 386–399, <https://www.orcid.org/10.1177/1477370815584262>.

74 M.R. Gottfredson, T. Hirschi, *A General Theory of Crime*, Stanford University Press, Redwood City 1990.

w pracy czy w rodzinie⁷⁵. Jednak w sprzyjających popełnianiu przestępstw okolicznościach to osoby o obniżonej samokontroli, a nie osoby posiadające wysoki stopień samokontroli, wybiorą drogę przestępczą jako atrakcyjniejszą. Według tych badaczy określenie poziomu samokontroli jednostki następuje w bardzo wczesnym okresie socjalizacji w rodzinie, w wyniku doświadczenia, które tam nabyła. Znaczna liczba osób o niskiej samokontroli pozbawiona była właściwej opieki, dyscypliny czy wychowania w dzieciństwie, a dziecięce zachowanie powinno być należycie monitorowane. Zachowania dewiacyjne (jeżeli wystąpią) powinny zostać rozpoznane i ukarane. W przypadku, gdy rodzina nie zapewnia należytych wzorców, rola wychowawcza spada na szkołę.

Jak twierdzą Michael Gottfredson i Travis Hirschi, około 8 roku życia indywidualny poziom samokontroli ustala się i stabilizuje na całe życie. W ciągu dalszego rozwoju jednostki nie ma zatem możliwości zmiany z wysokiego poziomu samokontroli do niskiego i odwrotnie. Krzywa wiek/przestępczość rośnie w nieletniości, osiągając swój szczyt około 17 roku życia, po którym następuje gwałtowny spadek przestępczości w kolejnych latach. Dlatego też jedynym czynnikiem, który może zmienić wynikającą z niskiego poziomu samokontroli podatność do popełniania przestępstw, jest wiek. To osiągnięcie wieku dojrzałego, związane ze starzeniem się organizmu, powoduje zmianę w zachowaniu i może prowadzić do wyjścia z przestępczości, czego nie mogły dokonać wcześniej ani przemiany w samym sprawcy, ani instytucje kontroli społecznej. W konsekwencji badacze argumentują, że badania przekrojowe, które porównują różne jednostki w tym samym czasie, są wystarczające do badania przestępczości i karier kryminalnych⁷⁶.

Choć prezentowane przez Michaela Gottfredsona i Trvisa Hirschiego ujęcie ogólnej teorii przestępczości wydaje się atrakcyjne w swojej prostocie, w literaturze spotkało się z krytyką. Warto zauważyć, że przyjęcie takiego – deterministycznego – spojrzenia na naturę jednostki, która mając niską samokontrolę jest niejako skazana na bycie przestępcą, przeczy zasadności prowadzenia badań nad czynnikami wychodzenia czy pozostawania w karierze kryminalnej, skoro, zgodnie z tą teorią, jedynym czynnikiem wyjścia jest wiek. Koncepcja ta nie daje się również obronić

75 M. DeLisi, M.G. Vaughn, *The Gottfredson-Hirschi critiques revisited. reconciling self-control theory, criminal careers, and career criminals*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2008, t. 52, nr 5, s. 520–537, <https://www.doi.org/10.1177/0306624X07308553>.

76 C. Carlsson, J. Sarnecki, *An Introduction to...*, op.cit., s. 34.

w odniesieniu do przestępczości białych kołnierzyków. Ogólna teoria przestępczości zakłada bowiem, iż powodem wejścia w przestępczość jest niska samokontrola. Jednakże osoby angażujące się w przestępczość białych kołnierzyków to osoby posiadające relatywnie wysoką pozycję w hierarchii biznesowej, w większości przypadków pokazują, że są w stanie opóźnić uzyskanie nagrody i gratyfikacji oraz skupić się na długoterminowych celach. Zdolność do opóźnienia uzyskania gratyfikacji jest przecież cechą wysokiej, a nie niskiej samokontroli. Problematyczne jest również stwierdzenie, iż kształt krzywej wiek/przestępczość ma charakter uniwersalny i odnosi się do wszystkich sprawców. Może bowiem być tak, że będą tacy sprawcy, którzy popełniają przestępstwa przez całe swoje życie i częstotliwość ich działań nie będzie z czasem ulegała zmniejszeniu. Jednak będą oni niewidoczni na krzywej, jeżeli analizą zależności wiek/przestępczość zostanie objęta bardzo duża grupa sprawców. Tym samym stwierdzenie o uniwersalnym charakterze takiej krzywej nie będzie mogło zostać utrzymane⁷⁷.

W swojej teorii samokontroli/drogi życiowej zachowań przestępczych (*self-control/life-course theory of criminal behavior*) Travis C. Pratt również odniósł się do zagadnienia samokontroli. Inaczej jednak niż Michael Gottfredson i Travis Hirschi stwierdził, iż poziom samokontroli zmienia się w trakcie życia, a samokontrola jest czynnikiem wpływającym na ważne wydarzenia życiowe i w ten sposób determinującym podejmowanie zachowań przestępczych. Po latach, w których popełnienie przestępstwa jest najbardziej prawdopodobne, poziom samokontroli jednostki wzrasta. To poziom samokontroli umożliwia przewidzenie zachowań problemowych we wszystkich etapach życia, jest odpowiedzialny za wybór negatywnych zdarzeń życiowych, jak i podjęte określone środki zaradcze. Samokontrola wpływa na wrażliwość jednostki i na jej nieformalną i formalną kontrolę społeczną na wszystkich etapach życia, a także na selekcję i jakość więzi społecznych oraz punktów zwrotnych w trakcie życia⁷⁸.

Teoria ta, zakładając zmiany w samokontroli jednostki, lepiej może tłumaczyć krzywoliniową zależność między wiekiem a popełnianiem przestępstw niż teoria Michaela Gottfredsona i Trávisa Hirschiego. Travis C. Pratt twierdzi, że teoria drogi życiowej skupia się przede wszystkim na konsekwencjach negatywnych zdarzeń życiowych, nie badając

77 Ibidem, s. 35.

78 T.C. Pratt, *A self-control/life-course theory of criminal behaviour*, „European Journal of Criminology” 2016, nr 13, s. 129–146, <https://www.doi.org/10.1177/1477370815587771>.

ich przyczyn. Dlatego proponuje on powiązanie występowania takich negatywnych zdarzeń z poziomem samokontroli jednostki, gdyż poziom samokontroli jest skorelowany z negatywnymi zdarzeniami, które mają konsekwencje w postaci zachowań przestępczych. Autor ten akcentuje również wpływ jednostki, determinowany przez jej zdolność do samokontroli, na negatywne wydarzenia życiowe, co sprawia, że w ramach jego teorii przestaje ona być postrzegana jako biernie poddająca się losowi, co – jego zdaniem – ma miejsce w teoriach drogi życiowej. Osoby o wysokim poziomie samokontroli częściej będą podejmowały działania o charakterze prospołecznym, a te, które cechuje niski poziom kontroli – działania destruktywne lub antyspołeczne, które będą stanowiły naruszenie przepisów prawa lub będą zwiększały prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa⁷⁹.

Robert J. Sampson i John H. Laub w oparciu o powtórny analizę materiału badawczego zgromadzonego przez Sheldona i Eleonor Gluecków opracowali własną „zależną od wieku teorię nieformalnej kontroli społecznej” (*age-graded theory of informal social control*), która w polskiej literaturze kryminologicznej występuje pod nazwą „teorii drogi życiowej”⁸⁰. Jej podstawowa teza sprowadza się do stwierdzenia, że więzi społeczne są kluczowym czynnikiem dla zrozumienia związku pomiędzy przestępczością w okresie nieletniości i dorosłości. Słabe więzi społeczne we wczesnym dzieciństwie są silnie powiązane z popełnianiem czynów karalnych we wczesnej młodości, a oba te czynniki są prognostykami późniejszej przestępczości i dewiacji. Jednak nawiązanie silnych relacji społecznych w dorosłości może być czynnikiem sprzyjającym porzuceniu drogi przestępczej, pomimo przejawiania skłonności dewiacyjnych w dzieciństwie⁸¹. Ten proces powiązany jest z istnieniem tzw. punktów zwrotnych w życiu sprawcy. Te punkty, jak: służba wojskowa, praca, małżeństwo i inne mają potencjał, by:

1. odciąć przeszłość przestępcy od teraźniejszości,
2. inwestować w nowe relacje, które skutkować mogą wsparciem społecznemu i rozwojowi jednostki,

79 S. Florek, P. Piotrowski, *Teoria samokontroli/biegu życia autorstwa T.C. Pratta – propozycja rozwinięcia ewolucyjnego*, „Resocjalizacja Polska” 2017, nr 14, s. 77.

80 H.J. Schneider, *Przyczyny przestępczości. Nowe aspekty międzynarodowej dyskusji o teoriach kryminologicznych*, „Archiwum Kryminologii” 1997, t. XXIII–XXIV, s. 13–44, <https://doi.org/10.7420/AK1997-1998A>.

81 T. Newburn, *Criminology*, Willan Publishing, Portland 2007; D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie dziewczęta...*, op.cit.

3. objąć sprawcę bezpośrednią lub pośrednią kontrolą i nadzorem,
4. zaangażować go w rutynowe działania koncentrujące się na codziennym życiu oraz
5. zmienić jego osobowość. Siła więzi społecznych w takich punktach zwrotnych zwiększa kapitał społeczny⁸², a w konsekwencji może wpływać na długość i intensywność kariery przestępczej sprawcy.

Terrie E. Moffitt w swojej koncepcji „podwójnej klasyfikacji zachowań przestępczych” (*dual taxonomy of offending theory*) przyjęła, iż istnieją dwa wzorce zaangażowania w działalność kryminalną: pierwszy z nich to przestępcy chroniczni (*life-course persistent* – LCP), a drugi to osoby, które czyny dewiacyjne popełniają jedynie w okresie dojrzewania (*adolescence-limited* – AL)⁸³. Ci pierwsi swoją działalność antyspołeczną rozpoczynają w dzieciństwie i kontynuują ją przez całe życie, ci drudzy zaś czyny zabronione popełniają jedynie w wieku dojrzewania, a po 18 roku życia stają się one coraz rzadsze. Wyjaśniając swoją koncepcję, badaczka wskazała na czynniki społeczne i biologiczne. Według niej zachowania antysocjalne stanowią konsekwencję problemów psychologicznych i neurologicznych, a chroniczna przestępczość łączona być powinna z pewnymi uwarunkowaniami genetycznymi⁸⁴. Przy czym zachowania antyspołeczne sprawców z grupy przestępców chronicznych są rzadkie, intensywne, rozszerzające się oraz patologiczne, podczas gdy zachowania antyspołeczne w grupie młodzieży są powszechne, stosunkowo przejściowe, sytuacyjne oraz stanowią drobne naruszenia prawa⁸⁵. Przyjmując teorię taksonomii brak jest wiarygodnych dowodów, że przestępcy chroniczni kiedykolwiek porzucą swoje tendencje antyspołeczne. Na szczęście stanowią oni małą grupę (5–10%) w populacji przestępczej⁸⁶.

Rozpatrując teorię Terrie E. Moffitt z punktu widzenia koncepcji kariery kryminalnej można postawić tezę, że w przypadku przestępców chronicznych trwać ona będzie przez całe życie sprawcy, podczas gdy wobec osób, które czyny dewiacyjne popełniają jedynie w okresie dojrzewania trudno mówić o karierze kryminalnej, o ile w ogóle można

82 C. Carlsson, J. Sarnecki, *An Introduction to...*, op.cit., s. 44.

83 Zob. T.E. Moffitt, *Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy*, „Psychological Review” 1993, t. 100, nr 4, s. 674–701.

84 A. Liebling, S. Maruna, L. McAra (red.), *The Oxford Handbook...*, op.cit., s. 618.

85 T.E. Moffitt, *Male antisocial behaviour in adolescence and beyond*, „Nature Human Behaviour” 2018, nr 2, s. 177–186, <https://www.doi.org/10.1038/s41562-018-0309-4>.

86 A.R. Piquero, W.G. Jennings, J.C. Barnes, *Violence in criminal careers...*, op.cit.

mówić o jej początku w przypadku nieletnich popełniających czyny dewiacyjne w okresie dojrzewania. O karierze można również mówić w przypadku sprawców, którzy podjęli zachowania przestępcze w nieletniości, by zakończyć je we wczesnej dorosłości. Słabością tej teorii jest brak uwzględnienia w niej sprawców, którzy rozpoczynają swoją karierę w wieku dorosłym i kontynuują ją przez kolejne lata (np. tzw. „białe kołnierzyki”). Trudno w związku z tym zastosować do nich którąkolwiek z grup sprawców zaproponowaną przez Terrie E. Moffitt. Zdecydowanie nie będą bowiem należeć do grupy osób popełniających czyny karalne w okresie nieletniości, trudno też będzie mówić o nich jako o przestępcach chronicznych, skoro nie podjęli działalności asocjalnej już w okresie dzieciństwa, a ich motywacja do działań niezgodnych z prawem nie musi mieć podłoża patologicznego.

Per-Olof H. Wikström do wyjaśnienia pojęcia karier kryminalnych zastosował Teorię Działań Sytuacyjnych (*Situational Action Theory – SAT*)⁸⁷ i Rozwojowy Model Działania Ekologicznego (*Developmental Ecological Action Model – DEA model*)⁸⁸. Wyjściem do rozważań dla tego badacza było stwierdzenie, że ludzie różnią się w ich zaangażowaniu w przestępczość, a wśród osób popełniających ponownie przestępstwa różnią się między sobą pod względem ścieżek przestępczości. Ścieżki (*pathways*) definiowane są jako „wspólny wzorzec rozwoju podzielany przez grupę jednostek, który różni się od rozwoju behawioralnego doświadczanego przez inne grupy jednostek”⁸⁹. W badaniach wyróżnia się zazwyczaj 3–4 główne grupy takich ścieżek, choć niektóre z nich wyróżniają ich więcej. Najbardziej znaną klasyfikacją jest ta dokonana przez Terrie E. Moffitt w jej teorii podwójnej klasyfikacji zachowań

87 Teoria działań sytuacyjnych (SAT) jest ogólną, dynamiczną teorią przestępczości i jej przyczyn, która analizuje przestępczość jako działania moralne. SAT proponuje wyjaśnienie wszelkiego rodzaju czynów, podkreśla znaczenie analizy interakcji człowiek-środowisko i jej zmian i koncentruje się na identyfikacji kluczowych procesów wyjaśniających przyczyny przestępczości. Model *Developmental Ecological Action* (model DEA) został opracowany jako zastosowanie SAT do badania i analizy dynamiki stabilności i zmian w karierze przestępczej ludzi. Za: *Situational action theory (SAT)*, <https://www.cac.crim.cam.ac.uk/resou/sat> [dostęp: 22.11.2020].

88 P.-O.H. Wikström, *Explaining crime and criminal careers: the DEA model of situational action theory*, „Journal of Developmental and Life-Course Criminology” 2020, t. 6, s. 188–203, <https://doi.org/10.1007/s40865-019-00116-5>. [34]

89 R. Loeber, M. Le Blanc, *Toward a developmental criminology*, „Crime and Justice” 1990, t. 12, s. 375-473, <https://www.doi.org/10.1086/449169>.

przestępczych (*dual taxonomy*), która została bardziej szczegółowo omówiona powyżej.

Ludzie angażują się w przestępczość, gdyż narażeni są na czynniki ryzyka (*risk factors*) – czynnik, który jest statystycznie istotny i powiązany z następującym po nim rezultatem. Jednym z ciekawych, lecz niewyjaśnionych szczegółowo ustaleń kryminologii rozwojowej i drogi życiowej (*developmental and life-course criminology*) jest fakt, że na im więcej czynników ryzyka jest wystawiona dana osoba, tym więcej zaistnieje po jej stronie rezultatów (np. zaangażowanie w przestępczość) – jest to tzw. fenomen „skumulowanego ryzyka”⁹⁰.

Teoria działania sytuacyjnego wyjaśnia, że zachowania przestępcze i łamanie reguł w ogóle są konsekwencją tego, w jaki sposób przestępcy postrzegają alternatywy swojego działania i dokonują wyborów w odpowiedzi na czynniki motywujące (pokusy, prowokacje), których doświadczają w określonych środowiskach. Teoria działania sytuacyjnego wskazuje, że ludzie popełniają przestępstwa, ponieważ wydają się im one akceptowalną i realistyczną opcją alternatywną w danych okolicznościach (i brak jest odpowiedniego lub wystarczająco silnego czynnika powstrzymującego) albo ponieśli fiasko w zachowaniach zgodnych z własnymi przekonaniem czy kodeksem moralnym (np. samokontroli) – w sytuacji zewnętrznej presji na zachowania odmienne.

Teoria działania sytuacyjnego wskazuje ponadto, że ludzka skłonność do popełniania przestępstw (*crime propensity*) zależy od ich poczucia praworządności oraz zdolności do samokontroli. Jeżeli zachowania przestępcze stanowią wynik interakcji pomiędzy skłonnością do popełniania przestępstw a wystawieniem na czynniki kryminogenne można postawić hipotezę, że stałość i zmiana w zaangażowaniu w przestępczość jest konsekwencją stałości i zmiany w ich skłonności do popełniania przestępstw i narażenia na czynniki kryminogenne. Dzieje się tak, ponieważ skłonność do popełniania przestępstw i narażenie na czynniki kryminogenne stanowi wkład w proces świadomego wyboru, który determinuje, czy dana osoba popełni przestępstwo, czy nie. Zmiany w poczuciu moralności danej osoby lub zdolności do samokontroli, wpływające na jej skłonność do popełniania przestępstw i/lub zmiany w kontekście moralnym, w jakim funkcjonuje, wpływają na poziom wystawienia na czynniki kryminogenne, powodują zmiany w prawdopodobieństwie udziału w działaniach przestępczych.

90 P.-O.H. Wikström, *Explaining Crime...*, op.cit., s. 191.

Różne kombinacje ciągłości i zmian w skłonności ludzi do przestępczości oraz narażenia na przestępczość skutkują różnymi schematami ciągłości i zmiany w ich udziale w przestępstwie i jego charakterze. W konsekwencji model działania ekologicznego teorii działania sytuacyjnego proponuje, że wszystkie istotne parametry opisujące karierę przestępczą, jak na przykład odwołujące się do czasu trwania, regularności popełniania przestępstw oraz natury dokonywanych przestępstw i ich zmiany (cięższe bądź lżejsze czy też wzrost lub spadek różnorodności popełnianych czynów) mogą zostać wytłumaczone jako następstwa zmian w częstotliwości i charakterze kryminogennych interakcji, z którymi ludzie stykają się w życiu codziennym⁹¹.

Interesującą koncepcję ujęcia definicyjnego kariery kryminalnej przedstawił Arnon Edelstein⁹². Konstrukcję swojej definicji wywodzi on od pojęcia kariery, przez którą rozumie główne zajęcie (*main occupation*) osoby, jego celem jest coś więcej niż tylko utrzymanie się, a motywacją – coś więcej niż tylko chwilowe zadowolenie. To zajęcie ma charakter profesjonalny. Kariera obejmuje naukę danego zajęcia lub specjalizację w nim. Kariera to niejako wieloletnia umowa (*long-term commitment*) i sposób życia, którego celem jest osiągnięcie jak najwyższej specjalizacji i profesjonalizmu. Kariera wymaga uznania społecznego potwierdzonego w sposób formalny przez określone władze (dyplom, licencja) lub w sposób nieformalny, np. pochodzący z uznania przez kolegów. Kariera kryminalna wg Arnona Edelsteina to seria zachowań przestępczych, charakteryzujących się specjalizacją i profesjonalizmem, nastawiona na uzyskiwanie dóbr materialnych, które mogą również zapewnić sprawcy nagrody innego rodzaju (psychiczne, fizyczne i społeczne). Kariera zawodowego seryjnego przestępcy może spotkać się z formalnym bądź nieformalnym uznaniem, może przebiegać publicznie lub w ukryciu, być znana organom ścigania lub tylko znajomym sprawcy. Jak twierdzi Arnon Edelstein, niektóre z karier kryminalnych, szczególnie skoncentrowanych na zdobyciu dóbr materialnych, mogą zakończyć się powrotem do „normalnego życia” po zdobyciu przez sprawcę określonych celów. Za karierę nie mogą zaś być uznane zachowania podejmowane przez sprawców działających z powodów o podłożu psychologiczno-patologicznym,

91 Ibidem, s. 199.

92 A. Edelstein, *Rethinking conceptual definitions...*, „Trauma, Violence & Abuse” 2016, t. 17, s. 64–65.

ponieważ ich motywami mają podłoże raczej patologiczne niż racjonalne, jakie wymagane jest od przestępcy zawodowego⁹³.

Definicja ta kontrastuje z wcześniejszymi definicjami w kilku punktach. Po pierwsze – nie każdy seryjny przestępca ma karierę kryminalną, ale kariera kryminalna musi obejmować przestępczość seryjną (*serial criminality*). Przestępczość seryjna może przejawiać się w trzech rodzajach przestępców:

1. nieprofesjonalna seryjna działalność przestępcza, która cechuje przestępców z niską lub nieistniejącą potrzebą popełniania przestępstw. Mogą oni popełniać przestępstwa, po czym wracać do działalności legalnej lub powtórnie znajdować się w więzieniu, co przerywa ich działalność przestępczą. Ich potrzeba popełniania przestępstw jest niska, gdyż przestępstwa nie stanowią istotnego źródła dochodów lub wsparcia dla rodziny. Taka seryjna przestępczość nie stanowi kariery kryminalnej, ale jest dla sprawcy „stylem życia”;
2. profesjonalno-patologiczna seryjna działalność przestępcza – obejmuje sprawców popełniających przestępstwa w wyniku zaburzeń psychicznych lub w celu osiągnięcia szczególnej nagrody o podłożu psychicznym (np. seryjni gwałciciele). Ci sprawcy również nie mogą być oceniani przez pryzmat kariery przestępczej;
3. profesjonalna seryjna działalność przestępcza – jest to właściwa grupa sprawców, których całość działalności może być oceniana w kontekście definicji kariery kryminalnej⁹⁴.

Po drugie – nie każdy zawodowy przestępca ma karierę kryminalną, ale kariera kryminalna musi obejmować przestępczość zawodową i po trzecie – kariera kryminalna ma przede wszystkim na celu osiągnięcie korzyści materialnych, bardziej niż celów o charakterze patologiczno-psychologicznym. Przestępcy posiadający karierę przestępczą mogą zakładać, że przestępczość stanie się ich głównym i podstawowym źródłem dochodu.

Na zakończenie omówienia koncepcji badawczych odnoszących się do zagadnień drogi życiowej oraz kariery przestępczej nie można pominąć polskiego wkładu w opracowanie definicji kariery kryminalnej. Irena Rzeplińska – kierująca polskimi badaniami nad karierami kryminalnymi prowadzonymi w Zakładzie Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych PAN – na podstawie katamnezy zbiorowości nieletnich mających sprawy

93 Ibidem.

94 Zob. ibidem.

w sądach dla nieletnich w latach 1985–1988 oraz reprezentatywnej próby spraw nieletnich, odpowiadających przed sądami dla nieletnich za czyny karalne w 2000 r. – doszła do wniosku, że sprawcy wielokrotnie skazywani za przestępstwa, uporczywi sprawcy, przestępcy o kryminalnej karierze to ci, którzy w katamniezie byli skazywani dziesięć i więcej razy. „Skazywani 10 i więcej razy – to właśnie przestępcy, których nazwałabym *carrer criminals*, ci, których życie przebiega według linii: „od skazania do skazania”, aż do momentu utraty zdolności do popełniania przestępstw”⁹⁵. Definicja ta ma, w przeciwieństwie do przytaczanych wcześniej propozycji teoretycznych, ten walor, że próbuje wprost – w oparciu o wyniki badań o charakterze longitudinalnym – określić od strony formalnej, jakich sprawców można uznać na przestępców z karierą kryminalną. Oczywiście określona przez badaczkę liczba ma charakter umowny, jednak pokazuje inny sposób podejścia do definiowania kariery kryminalnej. Warto podkreślić, że ten sposób ujmowania definicji – poprzez określenie liczby skazań – został przyjęty również w niniejszych badaniach.

5. Podsumowanie

Analiza przedstawionych w niniejszym rozdziale koncepcji teoretycznych odnoszących się do karier kryminalnych wykazuje, iż nie da się opracować jednej, akceptowalnej dla wszystkich definicji kariery kryminalnej. Poszczególni badacze tworząc swoje propozycje wychodzą z odmiennych założeń teoretycznych albo wnioski swoje opierają na wynikach prowadzonych przez siebie badań. Nie oznacza to, że nie da się odnaleźć w tych propozycjach elementów wspólnych, choć tych jest mniej.

Co do jednego elementu kariery kryminalnej badacze wydają się być zgodni: każda kariera musi mieć swój początek, określony czas trwania oraz koniec. Czasem podzielona jest ona na etapy, pomiędzy którymi zachodzą dłuższe okresy przerw w działalności przestępczej.

Brak natomiast zgodności co do przyczyn wejścia na drogę przestępczą. Jedni akcentują głównie zaburzenia o różnym podłożu jako czynnik wywołujący przestępczość jednostki⁹⁶, inni wskazują na czynniki środowiskowe, których niekorzystny układ może popchnąć sprawcę do

95 I. Rzeplińska, *Kariery kryminalne nieletnich sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii” 2013, t. XXXV, s. 89, <https://doi.org/10.7420/AK2013C>.

96 T.E. Moffitt, *Adolescence-limited...*, op.cit., s. 674–701; T.E. Moffitt, *Male anti-social behaviour...*, op.cit, s. 177–186.

zachowań niezgodnych z prawem⁹⁷, a jeszcze inni akcentują świadomy wybór sprawcy wybierającego karierę profesjonalnego przestępcy⁹⁸.

Niektórzy autorzy wskazują na deterministyczną ścieżkę kariery kryminalnej, która następuje praktycznie niezależnie od woli jednostki⁹⁹, inni zaś wskazują na możliwość świadomego wyboru¹⁰⁰.

Istotnym elementem przy kształtowaniu kariery kryminalnej są czynniki społeczne. Dla niektórych z autorów są wręcz niezbędne dla zrozumienia działań przestępczych¹⁰¹, podczas gdy inni akcentują bardziej czynniki wewnętrzne związane z samokontrolą sprawcy¹⁰².

Motywacją do podjęcia kariery mogą być wyłącznie czynniki zewnętrzne związane ze zdobywaniem dóbr materialnych¹⁰³, kariera może (choć nie musi) wiązać się ze zdobywaniem środków do życia¹⁰⁴, ale musi dla sprawcy być „opłacalna”¹⁰⁵ albo to zagadnienie w ogóle nie jest przedmiotem rozważań teoretycznych, gdyż przyczyn zachowań przestępczych upatruje się gdzie indziej¹⁰⁶.

Różne stanowiska dotyczą też przerw w trakcie kariery. Dla jednych jest to jedynie czasowe zawieszenie działalności przestępczej¹⁰⁷, dla innych przerwa może oznaczać wstęp do wyjścia (*desistance*) z takiej kariery¹⁰⁸.

Wreszcie czas trwania kariery – tu również brak jest wśród autorów zgody. Niektórzy, jak David P. Farrington wskazują, że wystarczy

97 P.-O.H. Wikström, *Explaining crime...*, s. 188–203; A. Blumstein i in. (red.), *Criminal Careers...*, op.cit.

98 A. Edelstein, *Rethinking conceptual definitions...*, op.cit., s. 62–71.

99 M.R. Gottfredson, T. Hirschi, *A General Theory of Crime...*, op.cit.; T.E. Moffitt, *Adolescence-limited...*, op.cit., s. 674–701; T.E. Moffitt, *Male antisocial behaviour...*, op.cit, s. 177–186.

100 T.C. Pratt, *A self-control/life-course...*, op.cit., s. 129–146; A. Edelstein, *Rethinking conceptual definitions...*, op.cit., s. 62–71; P.-O.H. Wikström, *Explaining crime...*, s. 188–203.

101 R.J. Sampson, J.H. Laub, *Crime in the making...*, op.cit., s. 430–431

102 M.R. Gottfredson, T. Hirschi, *A General Theory of Crime...*, op.cit.; T.C. Pratt, *A self-control/life-course...*, op.cit., s. 129–146.

103 A. Edelstein, *Rethinking conceptual definitions...*, op.cit., s. 62–71.

104 D.P. Farrington, *Criminal career research...*, op.cit., s. 521–536; D.P. Farrington, *Cross-national comparative...*, op.cit., s. 386–399.

105 R. Paternoster, S.D. Bushway, *Desistance and feared self...*, op.cit., s. 1103–1156.

106 T.E. Moffitt, *Adolescence-limited...*, op.cit., s. 674–701; T.E. Moffitt, *Male antisocial behaviour...*, op.cit, s. 177–186.

107 A.R. Piquero, *Somewhere between persistence...*, op.cit., s. 102–126.

108 C. Carlsson, *Processes of intermittency...*, op.cit., s. 913–938; M. Vere van Koppen, *Criminal career dimensions...*, s. 92–119.

już jedno przestępstwo, by mówić o karierze, choć zwykle jest ich kilka, inni przyjmują konkretną liczbę skazań jako kwantyfikator kariery¹⁰⁹.

Opracowanie na tej podstawie jednej, satysfakcjonującej większość definicji kariery kryminalnej jest w naszej ocenie niemal niemożliwe. Przyjęcie któregoś ze spojrzeń na czynniki powodujące wejście sprawcy w działalność przestępczą powoduje, że w odmienny sposób określać będziemy, czym taka kariera jest. Wydaje się, że dla celów badawczych najlepszym jest wybór konstruowania takiej definicji przede wszystkim w oparciu o zmienną ilościową. Dokonanie określonego wyboru co do liczby przestępstw/skazań, jakie musi popełnić w trakcie swojej działalności przestępczej sprawca, pozwala na sklasyfikowanie jego działalności jako mieszczącej się w ramach kariery kryminalnej, a w konsekwencji umożliwia podjęcie dalszych analiz związanych z przyczynami jego wejścia, trwania i ewentualnego wyjścia z drogi przestępczej. Taką drogą poszliśmy w toku badań, których efektem jest niniejsze opracowanie.

109 I. Rzeplińska, *Kariery kryminalne...*, op.cit., s. 79–94.